

DE ADMINISTRATIE VAN DE HEREN VAN HELMOND VAN DE GROND- EN GEWINCIJNSEN IN HELMOND EN PEELLAND, CIRCA 1320 - CIRCA 1850.

Op 5 juli 1314 vond een ruiling plaats tussen Jan III, hertog van Brabant, etc., en Jan Berthout, heer van Berlaer. Bij deze ruiling verkreeg Jan Berthout o.a. de grond- en gewincijnsen (en de hoendercijnsen), die de hertog tot dat tijdstip geïnd had te Sint-Oedenrode, Liempde, Son (en Breugel), Lieshout, Stiphout, Aarle-Rixtel, Beek (en Herende), Bakel (en Milheze), Deurne (en Liessel), Vlierden, Lierop, Someren, Nuenen (en Gerwen, Wetten en Nederwetten), Tongelre, Erp, Veghel, Schijndel, Middelrode en Helmond. Op 11 juli daar-aanvolgend vond de belening met de heerlijkheid Helmond door hertog Jan III aan Jan Berthout, gezegd van Berlaer, plaats.

De totaalopbrengst der cijnsen bedroeg jaarlijks circa 108 oude ponden en circa 116 nieuwe ponden. Een pond bevatte 20 schellingen; een schelling was 12 penningen. De grondcijnsen rustten op de grond en gingen met de grond over van de ene eigenaar op de andere. Bij verandering van eigenaar moest bovendien gewincijns betaald worden. De grondcijnsen dateren van vóór 1314; het zijn in jaarlijks te betalen geldbedragen omgezette persoonlijke verplichtingen aan de grondheer. Deze jaarlijkse last kon afgekocht worden tegen betaling ineens van het twintigvoudige; nagenoeg alle cijnsen zijn echter niet afgekocht vóór circa 1850.

De cijnsen moesten jaarlijks voldaan worden op het kasteel van Helmond. De betaaldag verschilde van plaats tot plaats: op Sint-Remigiusdag (1 oktober) of op één van de volgende dagen. Administratieve hulpmiddelen bij de heffing der cijnsen vormden leggers, manualen en rekeningen der rentmeesters van de heren van Helmond: in de leggers, die van tijd tot tijd vernieuwd werden, werden alleen de te betalen grond- en hoendercijnsen genoteerd; deze leggers gaven een beeld van de te verwachten inkomsten aan cijnsen in een bepaalde periode. In de manualen – van opzet identiek aan de leggers – werd tevens aantekening gehouden van verandering van eigenaar en van gedane betalingen. In de rekeningen van de rentmeesters werd de betaling der gewincijnsen genoteerd en het totaalbedrag van de ontvangen grond- en hoendercijnsen. Voor deze genoemde bescheiden raadplege men het Huisarchief van Helmond, inv. nrs. 117-176 en 193-224a, beschreven door J.J.M. Heeren in zijn inventaris van dit archief (Helmond, 1926). Van deze administratieve hulpmiddelen bevatten vooral de manualen een schat aan gegevens: voornamelijk toponiemen, persoonsnamen (veelal geplaatst in familieverband), munteenheden.

Wel moet men er rekening mee houden, dat niet op alle panden in de genoemde plaatsen grondcijns ten behoeve van de heren van Helmond rustte. Om echter een beeld te hebben van het aantal panden, dat wel belast was, komt men, onder andere uitgaande van een cijns van gemiddeld 1 schelling, op een totaal van circa 5000 cijnsposen. Deze schatting is eerder te laag dan te hoog! Aangezien deze panden veelal groter waren dan één kadastraal nummer, meestal twee of drie, werd een behoorlijk gebied bestreken.

Helaas is niet de gehele administratie bewaard gebleven: zo kan men wat Sint-Oedenrode, Son en Breugel en Liempde betreft terugwerken tot circa 1320, wat Helmond betreft tot circa 1442, en wat de andere plaatsen betreft tot een jaartal tussen beide genoemde gelegten. In het vervolg van dit artikel zal geen onderscheid meer gemaakt worden tussen leggers en manualen, doch ten behoeve van de duidelijkheid zonder onderscheid gesproken worden van „cijnsboeken”, een oude benaming hiervoor: „cijns verschuldigd in het boek van de heer”. Aangezien deze series cijnsboeken doorlopen tot na de invoering van het kadaster, de eigenaars bekend zijn en de ligging gedeeltelijk beschreven wordt, kunnen beide in een zeer groot aantal gevallen gecombineerd worden.

Wanneer men een pand uit het cijnsboek kadastraal geplaatst heeft, kan men aan de hand van voorgaande cijnsboeken de wederwaardigheden van dat pand door de eeuwen heen volgen: delingen en samenvoegingen, eigenaars, oude en nieuwe toponiemen, aard van het gebruik etc. De gevonden gegevens vormen een leidraad voor verder onderzoek in een bepaalde periode of met betrekking tot een bepaald pand in andere bronnen, zoals rechterlijke en notariële archieven.

Aan de hand van kadastrale leggers en kaarten en de cijnsboeken van Helmond was het mogelijk – dit werk is echter nog niet voltooid – de plattegrond van de stad Helmond binnen de vesten van omstreeks 1498 te „reconstrueren”. Controle aan de hand van gegevens uit de rechterlijke archieven bevestigden en completeerden het geheel.

Anderen, die zich bezighouden met agrarisch gebied, dat voor een deel belast was met cijnsen ten behoeve van de heer van Helmond, ontdekten de bijdrage, die de cijnsboeken kunnen leveren.

Behalve voor toponiemenonderzoek en localisatie van toponiemen, bieden de cijnsboeken ook aan genealogen een interessante hoeveelheid gegevens: de verhouding van de nieuwe eigenaar tot de voorgaande wordt meestal vermeld: de weduwe, het aantal kinderen (dat nog in leven is) met naam en toenaam, schoonzoons, kopers etc.; in de cijnspost zelf wordt nog vermeld, hoe het betreffende pand aan de eigenaar gekomen is.

Wanneer men vermoedt, dat een verloren geraakte familie naar een ander dorp vertrokken is, of van een ander dorp gekomen is, kunnen de cijnsboeken nogal eens uitkomst bieden; ook verbanden tussen verschillende takken van families kunnen nogal eens aan de hand van de cijnsboeken teruggevonden worden; het ontstaan van een familienaam, gebonden aan een bepaald toponiem, komt in vele gevallen tot uitdrukking.

Dit zijn enkele voorbeelden van mogelijkheden van gebruik van de cijnsboeken, leggers en manualen. Zoals reeds vermeld, werd in de rekeningen der rentmeesters aantekening gehouden van betaling der gewincijnsen. Aan de hand daarvan zijn min of meer nauwkeurige dateringen van overgang van eigenaar terug te vinden. De hoofdingeling der cijnsboeken is door de eeuwen heen steeds dezelfde geweest: naar plaats, in de volgorde, zoals in het begin van dit artikel genoemd, en voor de stad Helmond een apart boek. Per plaats werden de eigenaars „alfabetisch” gerangschikt, dat wil zeggen op de beginlet-

ter van de voornaam of van het hoofdwoord (relicta, liberi, vicini etc.). Deze rangschikking werd steeds bij het aanleggen van een nieuwe legger c.q. manuaal aangepast. De teksten zijn voornamelijk in latijn. Een uitzondering hierop vormen de gebezigde toponiemen. Wanneer men bijvoorbeeld in het cijnsboek 1465-1498 onder Nuenen c.a. (H.A.-Hm. 130, fol. 83, post 2) aantreft: „Arnoldus filius Cristianus Arnoldi et VI liberi ex agro dicto Lanclaer, quondam Wolteri filii Johannis Regis – de vet. II^{1/2}d”. (Arnoldus zoon van Cristianus Arnoldi en VI kinderen uit een akker genaamd Lanclaer, van wijlen Wolterus zoon van Johannes Konings (de Koning) – 2^{1/2} oude penning) dan heeft men voor het voorafgaande deel de keuze uit (A(rnoldus), C(ristianus), W(olterus) en J(ohannes). In de periode 1447-1465 vindt men de post wederom terug onder: „Arnoldus filius Crispiani Arnoldi . . . etc. . . .”. In de periode 1421-1447 echter onder:

„Wolterus filius Johannis dicti Regis ex agro dicto Lanclaer, quondam Johannis Sculti – de vet II^{1/2}d”. met als opvolgende eigenaar: „Arnoldus filius Cristianus Arnoldi”. Aangezien men in de regel terug in de tijd werkt, is ook het voorafgaande voorbeeld op die wijze weergegeven. Het cijnsboek van 1498 is het laatste cijnsboek, waarin de alfabetische herordening is toegepast. De daaropvolgende cijnsboeken bezitten allen de indeling van 1498.

Ons reeds genomen voorbeeld volgend:

In 1498 treffen we Arnoldus, filius Cristianus Arnoldi nog aan als eigenaar/betaler „ex agro dicto Lanclaer” en wel op folio 76. In de latere boeken (de laatste aangelegd in 1783, lopende tot circa 1850) vinden we de betreffende post wederom op folio 76:

„Dirk Corstiaans van Vijfeijken – II^{1/2} den. vet. (f.-.8) ex agro dicto den Lanclaer.

– Uijt eenen akker genaamd den Lankakker, groot omtrent een lopens, u.l. (uno latere = aan een zijde) Wouter Jan Dirx, a.l. (alio latere = aan de andere zijde) den H. Geest van Den Bosch, u.f. (una fine = aan een einde) eenen weg, a.f. (alia fine = aan het andere einde) Adam Laureijnsen –.

Deze laatste beschrijving van het pand is bedriegelijk: deze dateert namelijk uit circa 1690 en is onaangepast uit het voorgaande cijnsboek overgenomen!

Wel corresponderen in later tijd de folionummers niet meer met de werkelijk aanwezige folio's. De folionummers staan echter in de marges van de bladzijden. Naast de plaatsing in het cijnsboek en de genoemde eigenaars etc. in een cijnspost vormt ook de hoogte van de verschuldige cijns een belangrijke leidraad: de hoogte van het bedrag is door de eeuwen heen onveranderlijk, tenzij uitdrukkelijk anders aangetekend staat. Ook wanneer een pand in de loop der tijden in bijvoorbeeld zevenen verdeeld is, worden alle zeven eigenaars genoemd, met hun rechtsopvolgers, waarna tenslotte het bedrag volgt. Bij samenvoegingen van cijnslanden wordt het oorspronkelijke aantal met de daarbijbehorende cijns afzonderlijk vermeld.

Na circa 1600 zijn de teksten grotendeels in het Nederlands. Wanneer men dus in het cijnsboek, dat de 19e eeuw bestrijkt, een post vindt, vindt men daarbij het folionummer. Aan de hand hiervan kan men in een minimum aan tijd een leidraad terugvinden tot 1498. Verder terug in de tijd wordt iets bezwaarlijker,

doch wel mogelijk, zoals reeds geschetst.

Deze cijnsboeken en rekeningen berusten in de archiefbewaarplaats van Helmond en zijn het zeer zeker waard om in voorkomende gevallen in het archiefonderzoek betrokken te worden.

Gemeentearchief Helmond

2 januari 1978

A. DEMARTEAU-VAN DE MOOSDIJK